

РЕЦЕНЗИЯ

от проф. д. и. н. Надя Христова Данова

за дисертационния труд на доц. д-р Александър Костов

„От занаят към професия. Инженерството на Балканите от началото на XVIII век
до Първата световна война”

за присъждане на научната степен „доктор на историческите науки”

През последните десетилетия бяха направени важни приноси в областта на социалната история на Балканите, които позволиха през призмата на конкретните дисциплини да бъдат проследени различните аспекти на трансформационните процеси, протекли във всяко едно общество при прехода към модерната епоха. Извън полезрението на учените обаче остана важният въпрос за професионализацията или формирането и развитието на традиционните занаяти към модерните професии. Тъй като преходът към модерната епоха до голяма степен покрива полето на моите научни интереси, смея да твърдя, че избраната от доц. д-р Александър Костов тема е действително значима и нейното разработване позволява докосването до множество съществени и актуални проблеми от развитието на нашия регион. Напълно уместно авторът фокусира вниманието си върху развитието на инженерството, в което най-ярко рефлектира влиянието на индустриализацията, науката и технологиите и което се превръща в един от основните символи на новата епоха. Изхождайки от констатацията на изследователите за пряката връзка между професионализацията и икономическото развитие в развитите индустриални държави, авторът си поставя задачата да проследи механизмите на този важен социален феномен в нашия регион, с цел да се потърсят наличието на национални специфики и на общобалкански или общоевропейски модели при протичането на процеса на трансформация на инженерството от занаят в професия.

Пристъпвайки към тази задача, авторът неизбежно очертава рамките на едно мащабно изследване в сравнителен план, което естествено отчита влиянието на икономическите, политическите, социокултурните и

психологическите фактори. Направените от автора ограничения за изследването са напълно защитими. То покрива земите, намиращи се към началото на XVIII век в пределите на османската държава, на които през XIX век възникват Сърбия, Гърция и България. Уместен е и изборът на хронологическите граници на изследването - началото на XVIII век, когато се правят първите по-сериозни опити за реформи в Османската империята – и Първата световна война, която е несъмнено гранична дата за целия континент.

Структурата на дисертационния труд – увод, три глави и заключение - почива на хронологическия принцип, като в отделните глави изложението върви по страни. Тя е подходяща за осъществяването на набелязаната задача, защото позволява проследяването на конкретните явления в развитие с отчитане на новото, което се появява с възникването на балканските държави, играещи основна роля при формирането на инженерната професия. Приемам изцяло решението на автора да концентрира вниманието си върху три основни елемента от развитието на инженерството на Балканите – обучение, практика и професионално организиране, позволяващи съпоставка и извличане на типология.

Встъпителната част на труда е посветена на развитието на инженерството в Европа от Античността до Първата световна война, както и на очертаването на теоретичните рамки на изследването. Напълно уместно се проследява в исторически план еволюцията на съдържанието на понятията „инженер“, „професия“ и „професионализация“. Убедително се защитава изборът на теоретични постановки, въведени в социологията на професиите, и по-специално изборът на интеракционалисткия модел на властовия анализ с някои елементи от функционалисткия модел на атрибутите. Проследявайки развитието на инженерството в Европа, авторът стига до извода, че неговата професионализация се характеризира с богато разнообразие, като се очертават британският и френският пътя на развитие.

Обръщайки се към нашия регион, авторът спира вниманието си на XVIII и първата четвърт на XIX век в развитието на инженерството в Османската империя, на които е посветена първата глава от труда. Той открива представителите на тази професия сред военните и цивилните специалисти, занимаващи се със строителството, корабостроенето и механиката. Внимателно

се вглежда в състоянието на образованието и науката сред мюсюлманите и християните в Османската империя, като откроява опитите за възприемане на постигнатото тези области от развитите европейски държави. Приведените примери показват трудностите, с които се сблъскват в условията на османските реалности усилията за отваряне към Запада. Специален акцент е поставен върху лицата, ангажирани с техническите специалности в областта на строителството, които са основната група от хора, занимаваща се с подобна дейност. Очертани са двете категории лица, чиито занаят повече или по-малко се доближава до инженерството и архитектурата, като техните рекрутиране, подготовка, дейност и обществено признание са свързани с Корпуса на дворцовите мимари или занаятчийските корпорации на строителите - еснафите на дюлгерите. Направеното от автора сравнение на тези две институции му дава основание да твърди, че фигурата на „инжинера“ и „архитекта“ трябва да се търси именно сред майсторите-строители. На фона на променящата се историческа обстановка е проследена еволюцията на дейността на тези две институции през XVIII век, като се поставя особен акцент върху създаването на специализирани учебни заведения. Напълно уместно в тази глава е отделено място на развитието на инженерството в Дунавските княжества, васалният статут на които по отношение на Истанбул поражда определени специфики. Подчертава се, че важен етап от развитието на инженерството във Влашко и Молдова, обусловен от развитието на търговията и пазарните отношения към края на XVIII век, е свързан със землемерството. Като цяло се твърди, че през XVIII и първата четвърт на XIX век инженерството на „османските“ Балкани се развива до голяма степен в традиционните форми и разчита на обучението в практиката, а тогавашните инженери и архитекти са заети главно с изграждането на сгради, мостове и пътища, както и в землемерството, корабостроенето, минното и военното дело. Едва в края на този период за тях се открива ново поле за дейност в протоиндустрията, когато се осъществява и първата по-сериозна промяна към професионализация на инженерството и възникване на техническо образование.

От средата на 20-те години на XIX век до края на 70-те години на Балканите съзряват нови условия, които стимулират социално-икономическата модернизация в региона. На новите възможности, които се откриват пред развитието на инженерството през този период е посветена втората глава на

труда, в която напълно основателно се поставя важен акцент на реформите в османската държава, довели до развитието на индустрията и машиностроенето, до промяна в статута на техническите специалисти и до еволюцията в техническото образование. Новите условия имат за резултат и институционални промени като разтурянето на Корпуса на дворцовите мимари и създаването на Имперското строително управление през 1831 г., което след това преминава към едно от министерства по западноевропейски модел – Министерството на търговията и общите дела. Убедително са посочени последиците от Кримската война в областта на модернизацията, като особено се набляга на изграждането на телеграфните линии и на железопътното строителство в Османската империя. Напълно основателно е отделено внимание на институционните промени, засягащи не само държавните структури, но и различните форми на общинско управление, както и образователните институции. В тази част на изследване напълно оправдано е отделено място на изграждането на модерни технически институции в Дунавските княжества и нововъзникналите Гръцка и Сръбска държави. Държейки сметка за социалния и културния контекст е анализирано възникването на различните образователни институции, имащи отношение към подготовката на инженери, както и първите форми на професионално организиране.

Професионализацията на инженерството на Балканите от края на 70-те години на XIX век до Първата световна война е анализирана подробно в трета глава на дисертационния труд, която оправдано е и най-обемиста. Внимателно са отчетени всички прояви на ускорение в процеса на социално-икономическата модернизация на държавите в региона. Особено внимание се отдава на честите административни реформи в Османската империя, имащи връзка с техническата дейност, като се изтъква важният момент на отделянето на гражданското от военното инженерно образование. Основателно се подчертава, че въпреки направените стъпки към европеизация на Османската империя, в нея дори в началото на XX век поради редица причини не се създават благоприятни условия за възникване на професионални сдружения. Отчетени са последиците за професионалното израстване на османските инженери и архитекти в резултат на политическите и социалните промени в империята, произтекли от Младотурската революция от 1908 г.

В тази трета глава е проследено развитието на трите основни елемента на професионализацията на инженерството – а именно обучението, практиката и професионалното организиране – в Румъния, Гърция, Сърбия и България, като напълно основателно, имайки предвид неразработеността на тази проблематика, на българската тема е посветено по-широко място. Отделено е много внимание на ускорения процес на модернизация, протекъл в българското общество, който намира израз в развитието на индустрията, транспорта и комуникациите, както и във възникването на новите образователни институции. Предадено е убедително процесът на съзряване на чувството за професионална общност и формирането на идеята за създаване на организация, която да защитава правата на инженерите и архитектите и която да съдейства за прогреса и техниката в България. За мен лично тази глава е изключително интересна и в нея открих безкрайно много нови неща, представящи в нова светлина редица познати ми актьори и институции. Анализът на приведените в тази глава данни дава основание на автора да заключи, че именно периодът от края на 70-те години на XIX век до Първата световна война е свързан със същинската професионализация на инженерството на Балканите. Подчертано е, че урбанизацията, развитието на транспорта и индустрията водят до значително нарастване на броя на инженерите и архитектите, като сред тях нараства дялът на получилите висше образование, които постепенно изтласкват чуждестранните специалисти, играли дотогава съществена роля. Аргументирано се посочват различията в хода на процесите при различните общества на Балканите, като се търси убедително обяснение за тази несовременност

Обособените в заключението на труда изводи са обосновани и те произтичат логично от предложения материал и неговия анализ. Така напълно убедително звучи твърдението, че развитието на инженерството на Балканите през периода 1700-1914 г. съответства на хода на социално-икономическата модернизация в региона. И тук, както в Западна Европа се осъществява преход от традиционния инженер към модерен и образован специалист, като се наблюдава и едновременното им съществуване. Защитен е и изводът, че за разлика от развитите европейски държави на Балканите доста по-дълго време доминират инженерите практики, плод на традиционната подготовка. Поради изоставащото развитие на региона в технологично и индустриално отношение

възникналите сравнително рано технически училища в османската държава не играят такава важна роля, както в развитите страни. Важни и убедителни са и изводите относно структурата и положението на групата на инженерите на Балканите, показващи в началото редица сходства с тези в Западна Европа. Отчетени са и нееднаквите темпове в развитието между Запада и Балканите, резултат от които са нарастващите количествени и качествени различия във формирането и състава на групата на инженерите, както и различните съотношения между цивилните и военните инженери. Особено ценни и интересни са изводите, касаещи ролята на политическите фактори, които наравно с икономическите условия влияят върху процеса на професионализация, като особено внимание заслужават изводите, свързани с мултиетническият характер на османската държава. Държава специално да откроя изводите, произтичащи от направеното сравнение между процесите протичащи на Балканите и тези в Хабсбургската и Руската империи, показващи сходства в темповете на развитие. Особено интересни с оглед на своето актуално звучение са изводите, касаещи икономическия и социален статут на инженерите и архитектите, както и този за социалния престиж на инженерната професия на Балканите, за нейната способност за професионално самоорганизиране или за нейната независимост от външни влияния.

Приемам изцяло изтъкнатите от доц. д-р Александър Костов шест основни приноса на дисертационния труд. За да не ги повтарям отново, ще си позволя само да добавя някои допълнителни щрихи към тях. Смея да твърдя, че със самия избор на темата за своя дисертационен труд доц. д-р Александър Костов проявява несъмнен усет да се насочва към важни проблеми, които имат значение и с оглед на настоящата епоха. Трудът на доц. д-р Александър Костов респектира с богатството на изворовата база, на която е изграден. Той се опира на български и чужди архивни материали, издирени и осмислени от автора на високо професионално ниво при доказана изключителна прецизност. Авторът засвидетелства несъмнено познаване на вторичните източници, като използва богатата литература на български и чужди езици. Дисертационният труд на доц. д-р Александър Костов показва умело ориентиране в съвременните теории по проблемите, обсъждани в него, както и готовност за съобразяване с

постиженията на науката в европейски план. Той носи отпечатъка на завидната информираност на автора, но и свидетелства за неговата професионална зрялост, колегиална коректност и добросъвестност. Авторът доказва, че има сетивата да долови появата на новото дори и в най-зародишните му форми, да го отрази и интерпретира на високо професионално ниво. А тези качества на доц. д-р Александър Костов са от особено голямо значение, тъй като става дума за трансформационни процеси, имащи отношение към сложните теми, свързани с манталитетите, преходните епохи, граничните зони и пр. Трудът има изключителна познавателна стойност, тъй като е посветен на тема, по която отсъстват разработки и в националните историографии, а в случаят става дума за едно истинско сравнително балканистично изследване, което надгражда много над познатото. Особено високо ценя стремежа на автора да не затваря своето изследване в тясно националните рамки, а винаги да търси съпоставителните моменти и връзките между националното и балканското, да разкрива балканския и европейския контекст на случващото се в нашия регион, което му позволява да бъде по-точен в оценките на явленията. Тази страна на труда представлява особено ценен принос, тъй като по този начин се въвеждат и осмислят с оглед на балканската история множество явления от европейската идейна, политическа и културна история, които в една или друга степен докосват балканските общества през XVIII и XIX век и допринасят за промени в менталните структури, подготвили почвата за модерността. Трудът на доц. д-р Александър Костов доказва, че въпреки относителното си изоставане, балканските народи представляват част от европейското пространство. Той допълва нашите представи именно за условията, определили бавните и колебливи процеси на изграждането на модерността в балканските общества. Той представлява пример за балканистично проучване, което не само се опира на богатата информация за нашите съседи, но е и съобразено с особеностите на нашия регион, с условията за съществуване на мрежи от общности, професионални и личностни отношения, със сложните пътища на взаимни влияния и преплитания в областта на стопанския и културния живот. Съдържа всички елементи на едно истинско интердисциплинарно изследване, почиващо на резултатите от емпириката и методиките на различни гранични дисциплини, които са позволили по-плътното доближаване на историческите реалности на

изследваните епохи. Бих искала освен това да подчертая още една от характерните за автора черти – балансираното му отношение към анализиранията явления, което не му позволява преувеличения в оценките за процесите, протекли на Балканите. Смяя да твърдя, че всички проблеми, в разработката на които доц. д-р Александър Костов е направил своя принос, са важни и заслужават да бъдат предмет на специално изследване и в резултат на проведеното изследване несъмнено е постигнато ново знание във важно изследователско поле.

С оглед на бъдещото отпечатване на текста на дисертационния труд бих препоръчала да се помисли още веднъж по предаването на чуждите имена на български. Бих добавила още и включването на няколко интересни извори, свързани с професионализацията на българска почва, които попаднаха в ползрението ми едва напоследък. Става дума за поменика на Рилския манастир от XVIII век, в който фигурира дюлгерският еснаф от Самоков и кондиката на Търновската община, в който от средата на XIX век населението започва да се идентифицира вече по еснафи, т. е. по професионален признак, а не по махали, т. е. по териториален.

Представеният автореферат отразява адекватно съдържанието на дисертационния труд. Авторът има необходимия брой свързани с темата на дисертационния труд публикации в български и чужди престижни издания.

Въз основа на гореказаното си позволявам да твърдя убедено, че дисертационният труд на доц. д-р Александър Костов притежава всички необходими качества за присъждането на неговия автор на научната степен „доктор на историческите науки“.

София, 8 януари 2014 г.

Рецензент:

проф. д. и. н. Надя Данова